

FOLKLORUN TOPLANMASI VƏ NƏŞRİ TARİXİNDƏN**Açar sözlər: SMOMPK, folklor, toplama, məcmuə, folklorşünaslar**

Azərbaycan folklorunun toplanması, rus dilinə tərcüməsi və nəşri işinin tarixi-xronoloji təsvirindən aydın olur ki, bu iş qədim tarixə malik olmuş, müxtəlif tarixi dövrlər xronotipində XIX əsr ən mühüm mərhələ kimi fərqlənmişdir. Xüsusən SMOMPK məcmuəsi bu istiqamətdə əhəmiyyətli iş görmüş, Azərbaycan folklor mədəniyyətinin toplanması, tərcüməsi və nəşri işində yeni, mühüm, tamamilə fərqli bir mərhələnin, başqa sözlə, Avropa tipli elmi-nəzəri prinsiplərlə işləyən müasir folklorşünaslıq məktəbinin əsasını qoymuşdur...

XIX əsrdən sonra, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan folklorunun toplanması, nəşri və qismən rus dilinə tərcüməsi işi əsasən Azərbaycan ziyalılarının, xüsusən yazıçıların və pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan, dərsliklər yazan müəlliflərin çiyinlərinə düşmüş və necə deyirlər, fərdi təşəbbüs səciyyəsi daşımış, təəssüf ki, SMOMPKdakı kimi sistemli hala çevrilməmişdir.

Tanınmış folklorşünas A.Nəbiyev bu məsələyə obyektiv münasibətini bildirərək vəziyyəti belə müəyyənləşdirir: “Milli ağız ədəbiyyatının yaranması, janrlaşma tarixi nə qədər qədimlərə gedib çıxsada, onu öyrənən elmin meydana gəlməsi əsasən iyirminci əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. *Əslində Azərbaycan folklorşünaslığı gecikmiş folklorşünaslıq idi.* Avropada almanlar, ingilislər, fransızlar, finlər və b. öz şifahi ədəbiyyatlarını - əsatir və nağıllarını, mərasim və əmək nəğmələrini geniş şəkildə toplayıb öyrəndikləri halda bizim ağız ədəbiyyatımız hələ yazıya alınıb toplanmamışdı.” (1, s. 58.).

Bu boşluğu qismən yenə də, XIX əsrdə SMOMPK məcmuəsi doldurmuşdu və burada müəllif qismində iştirak etmiş F.B.Köçərli, S.M.Qənizadə, T.Bayraməlibəyov,

M.H.Vəzirov, A.Vəlibəyov, S.M.Əfəndiyev, H.K.Sanlı kimi ziyalılar, bu sahədə SMOMPKdan topladıqları təcrübəni, peşəkarlığı yeni dövrdə davam etdirir, Azərbaycan dilli mətbuatda toplanmış folklor materialları və folklorla dair məqalələr dərc olunurdu. Bu mərhələdə N.B.Vəzirovun, Ə.B.Haqverdiyevin, Y.V.Çəmənəzəminlinin, A.Şaiqin, N.Nərimanovun yaradıcılıqlarında və dərsliklərində folklorun dərin izlər buraxdığı aşkar görsənir, hətta N. B. Vəzirov kimi sənətkarlar atalar sözləri və məsəlləri əsərlərinin başlığına çevirir, “Molla Nəsrəddin” jurnalı adını folklor qəhrəmanının adından götürür, “Füyuzat” jurnalında folklorla dair nəzəri səpkili məqalələr və materiallar dərc edilir.

Folklorşünas prof. Vaqif Vəliyev yazırdı: “XIX əsrin sonu, XX əsrin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan folklorunun ayrı-ayrı janrları kitabça halında nəşr olunmağa başlayır. Onlardan “Atalar sözü” (Qəmərlı Məhəmməd Vəli, İrəvan, Edilson mətbəəxanası, 1899), “Gözəlləmə” (Aşıq Sumbat, Bakı, Orucov qardaşları mətbəəsi, 1911), “Nəğmə və şikəstə” (Bünyadzadə Cəfər, 1913 – 1914, 1916, 1917-ci illərdə təkrar çap edilmişdir), “Arvad ağzı, bayatı, haxışta, sevgi, layla, qaynana-gəlin sözləri” (Abbazadə Mirzə Abbas, Bakı, “Kaspi” mətbəəsi, 1914), “Milli nəğmələr” (Mirzəzadə Ağa Həsən, Bakı, “İran”, 1919), “Nağıllar məcmuəsi” (İsmayilov Kərimbəy, Orucov qardaşları mətbəəsi, 1911), “Şagirdlərə bəxşiş” – nağıllar məcmuəsi (Axundov Nəsrullah, Bakı, 1915) və başqa kitabları göstərmək olar.” (2 s.60).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan folklorunun toplanması tarixinə aid müxtəlif fikirlər olsa da,

yenə də müvafiq konsepti prof. Azad Nəbiyev bu cür müəyyənləşdirmişdir: "...bizə gəlib çatan "Kitabi-Dədə Qorqud"un əlyazmaları, yaxud "Əmsali-Məhəmmədi", "Əmsali Türkanı" və digər oğuznamələrin yazıya alınmasını ağır ədəbiyyatının toplanmasının qədim dövrü hesab etmək olmaz. Əslində müxtəlif katiblər tərəfindən tərtib edilib yazıya alınan ədəbi-mədəni abidələrimizin yazıya alınmasını mədəniyyətşünaslığımızın müəyyən bir mərhələsi kimi qəbul etmək gərəkdir. Şifahi yaradıcılığımız isə professional yaradıcılıq sahəsi kimi XIX əsrdən başlayaraq mərhələlərlə yazıya alınmışdır." (1, s.60).

Sonra müəllif folklorumuzun yazıya alınmasını və öyrənilməsini 1830-1900, 1900-1940 və sonrakı mərhələləri isə on illiklər üzrə təsnif edərək, tədqiqatımızın tarixi dövrünü əhatə edən birinci mərhələni və bu mərhələdə folklorumuzun müxtəlif nümunələrini rus və Azərbaycan dillərində nəşr edən digər rus mətbuat orqanlarının sırasında SMOMPK məcmuəsinin fəaliyyətini xüsusi qiymətləndirərək yazır: "Rus nəşirlərinin "tatar" adlandırdığı Azərbaycan türklərinin ağır ədəbiyyatının qismən kamil nümunələri sonrakı dövrlərdə - yetmişinci illərdən sonra nəşrə başlayan SMOMPK məcmuəsində daha geniş şəkildə əks olundu. Bu materialları ilk dövrlərdə A.Zaxarov, A.Kalaşev, A.Afanasyev, Y.N.Polonski, İ.P.Vladimirov, Y.N.Yefimov kimi rus ziyalıları nəşr etdirirdi.

XIX əsrin otuzuncu illərindən sonra yetmiş il ərzində Tiflis ədəbi mühiti, xüsusilə burada nəşr olunan qəzet və jurnallarda milli folklorumuzun toplanması və nəşri kimi böyük işin çox uğurlu başlanğıcını dərin minnətdarlıqla xatırlatmaq, bu işə başlayanların və onu həyata keçirənlərin əməyini isə təqdir etmək gərəkdir." (1, s.60-61).

Beləliklə, əvvəlcə bolşevik mətbuatın (məsələn, "Kommunist", "Yeni yol", "Azərbaycan kolxozçusu" və başqa qəzetlər), yaradıcı təşkilatların ("Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyəti", Proletar Yazıçıları İttifaqı), eləcə də təhsil ocaqlarının (Dövlət Universiteti, Konservatoriya) nəzdində xalq yaradıcılığı qurumları və ya qrupları yaradılmağa başladı və başlanğıc üçün bu mühüm səmərə verdi. Bu yöndəki qaynar fəaliyyəti o dövrdən dərc edilən "Ədəbiyyat qəzeti", "Kommunist", "Yeni yol" və "Azərbaycan kolxozçusu" qəzetlərinin, eləcə də "Dan ulduzu", "Maarif işçisi", "İnqilab və mədəniyyət", "Azərbaycanı öyrənmə yolu" məcmuələrinin səhifələrində geniş yer almış folklor örnəklərinin mənzərəsindən açıq şəkildə görmək mümkündür. Dövri mətbuat sırasında xüsusilə, "Ədəbiyyat qəzeti" demək olar ki, hər nömrəsində xalq ədəbiyyatı örnəklərinə geniş yer ayırır, bir çox hallarda isə ayrıca olaraq "Xalq ədəbiyyatı" səhifəsi verirdi. "Kommunist" qəzeti kimi siyasi yönümlü bir mətbuat orqanının 1923-cü ildən başlayaraq, "Xalq ədəbiyyatı həyatdan doğar" rubrikası altında xüsusi folklor səhifəsi nəşr etməsi dövlət səviyyəsində bu məsələyə nə qədər böyük əhəmiyyət verildiyinin əyani göstəricisi idi.

Maraqlı cəhətlərdən biri budur ki, qəzetin redaksiyası folklorun toplanması işində eynən SMOMPK-un hələ XIX əsrdə keçirdiyi üsulu tətbiq etmiş, bu səmərəli təcrübədən istifadə edərək 1925-ci ildə "Yeni yol" qəzeti respublikanın bütün rayonlarındakı təhsil və mədəniyyət müəssisələrinə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanılması üçün uyğun proqram və təlimat göndərmişdi. Həmin təlimat əsasında Azərbaycanın əksər bölgələrində folklor nümunələrinin toplanılması işi həyata keçirilirdi. Bu materiallar redaksiyanın ünvanına göndərilir, onlardan seçmə örnəklər ardıcıl şəkildə qəzetdə çap olunurdu. (3, s. 9-12).

Bu iş başqa mətbu orqanların da həyatında mühüm yer tuturdu. Dövrün ən nüfuzlu ədəbi şəxsiyyətlərindən olan Maksim Qorkinin "Azərbaycan kolxozçusu" qəzetinin şifahi xalq ədəbiyyatı materiallarını çap etmək sahəsindəki uğurlarını təqdir məqsədi ilə redaksiyaya ünvanladığı

məşhur məktub da həmin dövrdə və sonralar uzun bir zaman ərzində Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinin, o cümlədən də folklorşünaslığının diqqət mərkəzində saxladığı tarixi sənədə çevrilmişdi. (2, s.23).

Folklorumuzun toplanması və nəşri işində bu dövrdə yaradılmış Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyəti də mühüm işlər görür. İlk folklor kitabı Ədəbiyyat Cəmiyyətinin xətti ilə həyata keçirilir və 1925-ci ildə Ədəbiyyat Cəmiyyətinin xətilə “Azərbaycan xalq ədəbiyyatından bayatılar” kitabı dərc edilir. Kitabı Abdulla Şaiq, Şəfiqə Əfəndizadə və Hatif nəşrə hazırlamışlar. Lakin, təəssüf ki, toplayıcı barədə kitabda məlumat verilməmişdir. Kitabda müxtəlif mövzularda olan iki yüzə yaxın el bayatısı toplanmışdır. Kitabın titul səhifəsinə “Sayı 1” qeydinin verilməsi bu nəşrin silsilə şəklində düşünüldüyünü göstərir. (4, s.60).

Bir il sonra – 1926-cı ildə “Atalar sözləri” kitabının yenə də “Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyəti” tərəfindən buraxılması bu gümanı təsdiqləyir. (5, s.146).

“Azərbaycan xalq ədəbiyyatından bayatılar” kitabının əsas tarixi-mədəni dəyəri bayatılar toplusunun “Azərbaycan folklor kitabı” tarixində ilk dəfə olaraq ayrıca kitab halında işıq üzünə girməsi idi. Toplunun ədəbi-elmi ictimaiyyət tərəfindən həssaslıqla qarşılanması bu dövrdə xalq ədəbiyyatına böyük marağın getdikcə artmaqda olmasından xəbər verirdi.

Dövrün qabaqcıl ziyalılarından və nüfuzlu ədəbi tənqidçilərindən olan Əli Nazim 1926-cı ildə “Maarif və mədəniyyət” jurnalının yeddinci nömrəsindəki “Azərbaycan xalq ədəbiyyatından: bayatılar” adlı məqaləsində sözü gedən nəşrin elmi və mədəni-tarixi əhəmiyyətindən bəhs edərək yazırdı:

“Ədəbiyyat Cəmiyyətinin bu işi bu yolda ilk təşəbbüs olmaq şərtilə təbrik və təqdirə şayandır.” Maraqlı cəhətlərdən biri budur ki, Əli Nazim burada folklorun toplanması prinsipindən bəhs edir, folklor materiallarını toplayarkən hansı toplama qaydalarına əməl etməyin şərtlərini və hansı cəhətlərə diqqət yetirməyin vacibliyini irəli sürür:

“Toplanılan bayatıların məhəlli şivəsi saxlanılmalı idi. Kitabda məhəlli şivənin gözlənilmədiyi iddia edilsə də, bu quru bir söz olaraq qalır. Halbuki bunun üçün bayatıların haradan toplanıldığını, kimlərdən və nə vasitə ilə əldə edildiyini, kimin ağzından eşidildiyini göstərmək lazımdır” (6, s.155).

Görkəmli ədəbiyyatşünasın bu müşahidə və narahatlığı tamamilə doğru və elmi idi. Folklor örnəyinin pasportlaşdırılması məsələsi iyirmi-otuzuncu illər, hətta sonrakı dövr nəşrlərinin əksəriyyəti üçün səciyyəvi bir qüsurlu kimi nəzərə çarpır.

Azərbaycan Ədəbiyyatı Cəmiyyətinin qısa bir müddət ərzində ictimaiyyətə təqdim etdiyi “Azərbaycan xalq ədəbiyyatından bayatılar” və “Atalar sözləri” topluları həm bütövlükdə “Azərbaycan folklor kitabı”, həm də nəzərdə tutulan şifahi ədəbiyyat janrlarının toplanması və nəşri istiqamətində iyirminci illərdən başlanan miqyaslı folklorşünaslıq fəaliyyətinin uğurlu və mühüm təməli oldu.

Qeyd etdiyimiz kimi, hələ, iyirminci illərin başlanğıcında məlum oldu ki, folklor işi ilə ayrı-ayrı fərdlərin, ədəbi-ictimai qurum və ya xırda qrupların fəaliyyəti səviyyəsində məşğul olmaqla sistemli işlər görmək və ciddi nəticələr əldə etmək mümkün deyildir. Xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətinin, o cümlədən də folklor və etnoqrafiyasının daha dərinlən öyrənilməsi üçün rəsmi dövlət səviyyəsində təsis edilmiş müəyyən bir elmi-təşkilati qurumun yaradılması zərurət idi. Bu məqsədlə o illərdə Bakıda yaşayıb fəaliyyət göstərən tanınmış alim və mədəniyyət xadimlərinin yazılı müraciətinə cavab olaraq 1923-cü ilin noyabr ayının 2-də “Azərbaycanı

Tədqiq və Tətibb Cəmiyyəti” adlı elmi-təşkilati qurumun yaradılması barədə rəsmi qərar verildi və bu olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. (7, s.177).

Qurum 1929-cu ilə qədər bu ad altında fəaliyyət göstərdi. 1929-cu ildən Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutu adlanan həmin təşkilat 1933-cü ildə daha böyük bir akademik qurumun – SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialının tərkibinə daxil edilərək “AzOZFAN” adı daşımışdır. Az.OZFAN 1936-cı ildən SSRİ EA-nın Azərbaycan Filialı adlanmış, 1945-ci ildən isə bu gün də fəaliyyətini davam etdirən geniş profilli Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası təsis edilmişdir. (7, s. 46-48.).

Belə ki, sadalanan çeşidli adlar altında fəaliyyət göstərən bu qurum əslində mahiyyət etibarını ilə Azərbaycanda Elmlər Akademiyasının ilk təməl daşını qoymuş mühüm bir elmi təşkilat idi.

Əhatə dairəsi geniş miqyasa malik olan Azərbaycanı Tədqiq və Tətibb Cəmiyyətinin SMOMPK məcmuəsi kimi xüsusi diqqət yetirdiyi əsas istiqamətlər içərisində şifahi xalq ədəbiyyatı materiallarının toplanılması, nəşri və tədqiqi başlıca yer tuturdu. Cəmiyyətin bu yöndəki fəaliyyəti “Tarix və etnoqrafiya” şöbəsi nəzdindəki “Folklor komissiyası” tərəfindən istiqamətlənir və həyata keçirilirdi.

Göründüyü kimi, uzun müddət, XX əsrin 20-ci illərinin ortalarına qədər bu məsələyə xüsusi diqqət ayrılmamışdır və yaxud folklor materiallarının toplanması fərdi təşəbbüslər və maraqlar sferasında qalmış, kim necə bacarmış, necə bilmişsə o qaydada da folkloru toplamışdır.

Azərbaycan folklorşünaslığında bu mühüm məsələyə xüsusi əhəmiyyət verənlərdən biri də, XX əsrin 20-ci illərində elmi-nəzəri fəaliyyəti ilə fərqlənən, adı çəkilən “Folklor komissiyası”na rəhbərlik edən istedadlı ədəbiyyatşünas-tənqidçi Hənəfi Zeynallı olmuşdur. H.Zeynallı haqlı olaraq yazırdı: “Azərbaycan el (ağız) ədəbiyyatı geniş, zəngin və dərin bir surətdə öyrəniləlidir. Bu ana qədər boylə əhəmiyyətsiz qalmış ən dəyərli bir sahəni gözdən qaçıрмаq günahı da Azərbaycan ziyalılarındandır. Azərbaycan “el” ədəbiyyatının toplanması məsələsinə gəldikdə, burada bir çox üzüntülər meydana çıxır. Bunların da, qəbahəti yalnız ziyalılarımızın özündədir.” (8, s.29.)

Hənəfi Zeynallı ayrı-ayrı bölgələrə elmi ezamiyyətlərin təşkil olunması, eləcə də ezamiyyətlərin nəticələrinin müzakirəsi işinə xüsusi diqqət yetirir, bu sahədəki fəaliyyətin elmi əsaslarda qurulmasına var qüvvə ilə çalışırdı. Onun dövrü mətbuat və ədəbi orqanlarda nəşr etdirdiyi “Ağız ədəbiyyatı”(“Maarif və mədəniyyət” jur., 1926, № 8), “Azərbaycanda “El ədəbiyyatı” (“Maarif işçisi”, 1926, № 11.), “El yaradıcılığı “Azərbaycan atalar sözü” kitabı”, Azərbaycan Tədqiq və Tətibb cəmiyyəti nəşriyyatı, 1926, səh.11-24.) kimi dərin məzmunlu məqalələrində folklorun toplanıb yazıya alınmasının üsul və vasitələri üzərində ayrıca dayanırdı.

Görkəmli folklorşünas “Maarif işçisi” jurnalının 1926-cı ildə çıxan on birinci sayında folklor işi sahəsindəki mövcud vəziyyəti və perspektiv istiqamətləri təhlil edir, toplama prinsipinə, üsuluna xüsusi diqqət yetirirdi.

Hənəfi Zeynallı SMOMPK-un XIX əsrdəki təcrübəsindən çıxış edərək bu gün üçün də əhəmiyyətini itirməyən və daha çox vacib olan konsepsiya irəli sürür: “Azərbaycan ədəbiyyatı (müəllif folkloru nəzərdə tutur – S.O.) son dərəcə zəngin və rəngarəngdir. Onların hər birisinin müəyyən yaşayış və etnoqrafik mənası vardır. (Göründüyü kimi, H.Zeynallı hələ o vaxt etnoqrafik materialın folkloristik, folklor materiallarının isə etnoqrafik mahiyyətli olmasını təhtəşüür şəkildə sezmışdi – S.O.) Bununla bərabər, Azərbaycan tarixinə də böyük bir işıq ucu açılmış

olur, çünki Azərbaycan yalnız öyrənilməməlidir. Başqa türk elləri ilə birlikdə tədqiq edilməlidir.

Azərbaycan türkü və bayatılarının və ya dastanlarının deyil, hətta tapmacaların, yanıltmacaların da belə taylarını başqa türk ellərində görəcəyik. Burada insanı ağrıdan bir şey vardır: gərək Anadoluda, gərəkse başqa türk elləri arasında kitab-kitab yüzlər və minlərlə boylə ağız ədəbiyyatı toplanıb təsbit edildiyi halda, Azərbaycan ziyalıları ən əvvəl Azərbaycan şəhərlərində, kəndlərində, dağlarında və aralarında yaşayan müəllimlər boylə şeyləri toplamaq və müəyyən bir yerə göndərmək fikrinə düşməyirlər.

Bu materialları toplayanların içərisində ən çox fəaliyyət göstərənlər bizdə daha çox gənc və iqtidarlı, enerjili olan tələbə və müəllimlər olacaqdır. Boylə materialları toplamaqla məşğul olan müəllimlərimiz əlləri altında olan balaların yardımını ilə az bir zaman içərisində o qədər çox materiallar toplaya bilərlər ki, cild-cild əsərlər meydana çıxar.” (8, s.30).

Müəllif, daha sonra, bu məqaləsinin üçüncü bölümündə folkloru toplama işi ilə məşğul olanlara tövsiyələrini verir: “Ayrı-ayrı toplayıcıların ümumi yanlışlıqları vardır ki, onları qeyd etmədən keçməyəcəyəm: bunların nöqsanı nədir?

1. Toplayanlar geniş xalq təbəqəsi içərisinə girərək bu materialı olduğu kimi alıb yazmayırlar. Yəni hər yerin özünəməxsus bir şivəsi, bir leksikonu olduğu halda, o məhəllənin leksikonunu, ifadə şəklini, bədii görüşlərini, cümlə quruluşlarını, səslərdəki dəyişmələri tamamilə göstərmək üçün hər bir kəsdən eşidilən bu materialları söyləyən adamın söylənişini eyni ilə zəbt etməyirlər.

2. Material topladıqları yeri etnoqrafiya və coğrafiya cəhətdən təsvir etməyirlər. Zəbt edilən materialın nə yerlərdə saxlanıldığı elm adamları üçün və etnoqrafiya üçün qayət əhəmiyyətliyədir. Çünki hər bir məhəllənin özünəməxsus ayrı-ayrı ədəbiyyat şəkli və məzmunu görünür və hətta bir yerdən digər bir yerə keçən qısa sözlər, mənzum və mənsur parçalar və yaxud uzun dastan və hekayələr mütləq o yerin yaşayışına uyğun bir tərzə gəlir. Ən doğrusu, dağlıq və meşəlikdə yaşayan birisi eşitdiyi bir dastanın və mənzumənin ancaq təbiət təsvirləri qismini daha yaxşı qavramış olur və ona görə də xüsusilə bu nöqtələri öz qüvvəsilə genişləndir və öz həyatına uyğun bir şəkildə başqalarına söyləyir. Təbiət cəhətdən yoxsul olan və uzun bir çarpışma ilə yaşayışını sürə bilənlər qəhrəmanların keçməkdə olan əziyyətləri daha qolaylıqla hifz edər və əksər ovqat mənzum parçalara az diqtə edər, nağıl və dastanlarında adi mübarizəli yaşayışı ufaq-tüfək parçalarla bəzəmək yolu ilə təfəsilatə girişəcəkdir. Boylə bir üsulla tədqiqatə girişsə, aran yerlərində daha çox ibrətamiz olan atalar sözlərinə meydan verəcək, xalqı təbiətə daha çox şaqraq olan yerlərdə yanıltmac, tapmaca, bayatı kimi fikir oynadan parçalar yayılmış olduğu görünəcəkdir. Buna görə də hər bir məhəllədən toplanmış materialın hansı kənddən, hansı qəzadan, o məhəllənin nə təbiətə malik olduğundan, kimlərdən, gəncdən və qocadan, çox material verənlərin nə kimi yaşadığından (tərcümeyi-halından) geniş bir məlumat gələcək Azərbaycan xalq ədəbiyyatı və etnoqrafiyası tədqiqi üçün ən gözəl bir material olacaqdır;

3. Material toplayan yoldaşlar bir bayatını iki yerdə eşitdikdə, bir dastanı iki və ya üç adamdan az bir fərq ilə də olsa yazmayırlar. Bu yoldaşlar boylə məzmun, dil və təsvir ayrılıqlarını göstərməklə insaniyyət cəhətdən böyük vəzifələr yaratmış olurlar.” (8, s.31).

Bu günün özündə də folklor toplayıcılığı sahəsində aktuallığını qoruyub saxlayan birinci elmi mülahizə və toplama prinsipi təəssüf ki, nə həmin dövrdə, nə də sonrakı onilliklərdə lazımı səviyyədə diqqətə alınmamışdır. Bu səbəbdən də, uzun bir zaman ərzində folklor materiallarının dili ədəbi dilə yaxın bir ölçüyə tabe etdirilmişdir ki, bu cəhət sovet dönmindəki və indiki, müs-

təqillik dövründəki folklor nəşrlərinin qüsurlarından biridir...

Folklor nəzəriyyəçisi kimi Hənəfi Zeynallının diqqət yetirdiyi başqa bir mühüm məsələ - çoxvariantlılıq prinsipini nəzərə çatdırması idi. Folklor mətnini bir çox başqa variantları ilə birlikdə yazıya almaq zərurəti də olduqca vacib toplama problemlərindən idi:

“Öz təcrübəmdən göstərəcək olursam, eyni nağılın iki nağılçı tərəfindən müxtəlif şəkildə yazıla bildiyini qeyd etmək lazım gəlir. Səbəbi? Çünki bunların birində xatirə qüvvətli, digərində bir qədər zəif olduğu üçün təfəsilatı buraxılırdı və bununla da nağılın ən gözəl etnoqrafik və bəlkə də tarixi əhəmiyyəti qayıb edilmiş olurdu. Buna görədir ki, bir nağılın nə qədər müxtəlif adamlardan, müxtəlif şəkildə (variantda) eşitməyə baxmayıb hamısını yazmaq vacibdir”. (6, s.90).

Bu cəhətdən Hənəfi Zeynallının aşağıdakı müşahidələri də olduqca ibrətamiz və maraqlıdır: “Eyni nağıl, əfsanəni, qəhrəmannaməni iki ayrı-ayrı şəxslər söylədikdə onların hər birisi başqa tərkiblər, şəkillər, istiarə və kinayələr qullandığına diqqət etmək mümkündür. Bir çoxunun uzun hekayələri, lətifə və masal kimi qısa qaravəlliləri təşbiyə məqamında söylədiyi dəxi gözə çarpır. Bəzən söyləyən şəxsin xatirəsi oylə zəif olur ki, bir qəhrəmannamənin ortasına başqa birisinin parçalarını yerləşdirir və yaxud unutduğu isimlərin əvəzinə Məlik Məhəmməd, Şah İsmayıl, Əhməd kimi adlar qondarır və bəlkə də heç isim söyləmədən bir şah vardı, onun bir oğlu oldu, ona ad qoydular deyə çapub o taya keçməyə çalışır. Bəziləri də, o qədər istedadlı olur ki, ümumi çərçivəyə aşına olduğu ilə bərabər çox dəfə dadlı nağıllar söylədiyi üçün fantaziyasına meydan verdikcə söylədiyi əsnada yeni-yeni məzmunlar ilə bir nağılı doldurmuş olur və bəzən bir nağılın ətrafında münasib məqam olduğu üçün bir neçə digərlərini toxuyub keçir. Ona görədir ki, bir nağılda iki-üç tamam məzmunlu, fəqət bir-birinə ustadcasına bağlanmış nağıllar, hekayələr görmək olur”. (8).

Göründüyü kimi, ana mətnin müəyyənləşməsi üçün çox sayda variantların yazıya alınması zərurətini irəli sürən Hənəfi Zeynallı bu yolla həm də zəngin folklor arxivi yaradılmasına imkan açmağı düşünürdü. Folklor komissiyası sədrinin yuxarıdakı mülahizələri elmi ezamiyyə və ekspedisiyalar qarşısında nə qədər ciddi tələb və vəzifələr qoyulduğunun da əyani ifadəsidir. Bu onu göstərir ki, Azərbaycanı Tədqiq və Tətibbö Cəmiyyətinin folklorun toplanması və nəşri sahəsindəki fəaliyyəti o dövr üçün ciddi elmi-nəzəri prinsiplər əsasında həyata keçirilmişdir.

İyirminci illərdə Hənəfi Zeynallı, Vəli Xulufu, Yusif Vəzir Çəmənəzəminli, Rəşid bəy Əfəndizadə, Salman Mümtaz, Hümmət Əlizadə, Əmin Abid, Abdulla bəy Divanbəyoğlu (Sübhənverdixanov) və başqa folklorçuların, eləcə də bu işə xüsusi maraq göstərən həvəskar toplayıcıların Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə uzunmüddətli səfərlərə - elmi ezamiyyətlərə yollanması və külli miqdarda folklor materialları toplanması barədə ATTC-nin arxiv sənədlərində lazımı qeydlər aparılmışdır. (7, s.8).

Biz, görkəmli alim, folklorşünas Hənəfi Zeynallının XX əsrin 20-ci illərinin ortalarında bu istiqamətdəki mülahizələrini nəzərdən keçirərək aşkar gördük ki, Hənəfi Zeynallı folklorun toplama qaydalarını irəli sürərkən əsaslı şəkildə SMOMPK məcmuəsindən faydalanmışdır.

Beləliklə, XIX əsrdə əsas SMOMPK məcmuəsində yaranmış folklorun toplanması və nəşrinin elmi-nəzəri prinsipləri XX əsrin əvvəllərində istifadə edilərək inkişaf etdirilmiş və sonrakı mərhələ üçün elmi-nəzəri hazırlıq işi görülmüşdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, 2 cildə, I c., Bakı, Elm, 2009
2. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru, Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1985
3. Əfəndiyev P. Azərbaycan folklorşünaslığı (1920-1930-cu illər), Bakı, ADPU nəşri, 1997
4. «Azərbaycan xalq ədəbiyyatından bayatılar», Azərbaycan Ədəbiyyatı Cəmiyyətinin nəşriyyatı, Bakı, 1925
5. Atalar sözləri. «Bakı işçisi» nəşriyyatı, Bakı, 1926
6. Azərbaycan folklorşünaslığı (müntəxəbat), Bakı, ADPU nəşri, 2000
7. Xəlilov H. Azərbaycan Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin fəaliyyətində ədəbiyyat məsələləri (namizədlik dissertasiyası), Bakı, 2001
8. Zeynallı H. Azərbaycan «El ədəbiyyatı», «Maarif işçisi» jurnalı, 1926, №11
9. Zeynallı H. Ağız ədəbiyyatı, «Maarif və mədəniyyət», 1926, №8

Сахяр Оруджева

**Бакинский государственный университет
(Азербайджан)**

ИЗ ИСТОРИИ СОБИРАНИЯ И ИЗДАНИЯ ФОЛЬКЛОР

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об истории собирания и издания жанров азербайджанского фольклора в СМОМПК-е, в XX веке, о заложенных в этом издании традициях, которые продолжили Ф.Кечерли, С.Ганизаде, А.Велибеков и другие азербайджанские фольклористы указанного времени.

Ключевые слова: СМОМПК, фольклор, собирание, журнал, фольклористы

Sahar Orujova

Baku State University (Azerbaijan)

ON HISTORY OF COLLECTION AND PUBLISHING OF FOLKLORE

SUMMARY

This article is about collecting and publishing various ways of Azerbaijan folklore in the "Collection of Caucasian Territories and Tribes" in 20th century, about the traditions laid in this publication which were continued by F.Kocharli, S.Ganizadeh, A.Avalibeyov and the other specialists in the field of folklore of the period.

Key words: "Collection of Caucasian Territories and Tribes", folklore, to collect, magazine, literature